

ДЕЛЕГІТИМІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК МЕТА РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Ісаєнко М. М., Ситько О. М.

ВСТУП

Сьогодні можна з упевненістю констатувати, що виправданням військової агресії з боку російської федерації було використання нею «мовного питання» як одного з інструментів своєї геополітичної експансії. Ця експансія має тривалу історію та свої інструменти, які традиційно не змінюються, а лише трансформуються відповідно до конкретного історичного контексту. Зусилля агресора спрямовані на перетворення українських земель на частину своєї імперії та зникнення Української держави з політичної карти світу.

І хоча після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну позиції української мови суттєво зміцнилися (зокрема у 2022 р. українці масово відмовилися від російського культурного продукту), для зменшення шансів у ворога перемогти у війні слід підвищувати рівень розвитку інформаційної культури суспільства, яке протистоїть збройній агресії.

Серед засобів для ураження та знищення інформаційної системи держави шляхом деструктивних впливів вчені виділяють і «лінгвістичну зброю», тобто засоби й способи дезінформації та дезорієнтації інформаційних діячів, ураження та знищення алгоритмів передавання інформації, неоднозначні мовні одиниці, суперечливі літеро-цифрові алфавіти тощо¹. Виходячи з наведеного, зусилля вітчизняних науковців² спрямовуються на формування теоретичної бази для виявлення різних явищ, які негативно впливають на цивілізаційну безпеку України в культурно-лінгвістичному вимірі.

¹ Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави : Підручник / Я.М. Жарков, М.Т. Дзюба, І.В. Замаруєва та ін. К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. 274 с.

² Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 квітня 2019 р. К. : Нац. акад. СБУ, 2019. 384 с.

1. Лінгвістична безпека держави: внутрішні і зовнішні загрози

Можна виділити загальні групи факторів загроз лінгвістичній безпеці України за сучасних умов, категоріально розділяючи напрями джерел породження небезпек у культурно-лінгвістичному вимірі: внутрішні і зовнішні, які водночас є діалектично взаємопов'язаними.

Внутрішні загрози – зумовлені соціальною дисоціацією, взаємною недовірою та соціокультурною деградацією в передвоєнні десятиліття внаслідок складних політичних подій в українському суспільстві. Мова є засобом ідеологічного впливу і вираження соціальної психології. Для забезпечення цілісності держави мова бере участь у формуванні національної і культурної ідентичності, а також у закріпленні форм суспільної свідомості, що дозволяє населенню країни усвідомлювати себе єдиним народом і ідентифікувати свою мовну поведінку з єдиним національним комунікативним простором. Проте сьогодні національна мова в Україні не повною мірою є тим соціокультурним механізмом, що забезпечує підтримання єдності українського народу в часі і просторі.

Серед проблем, які потребують вирішення, можна виділити:

- збереження у свідомості значної частки населення України негативних стереотипів щодо статусу і місця української мови в суспільному, культурному житті;

- штучна заполітизованість та емоційна переважаність питання функціонування української мови в Україні, унаслідок чого мова використовується як інструмент політичної боротьби та є предметом маніпуляцій;

- ознаки дискримінації громадян на значній частині території України, де вони позбавлені або обмежені в отриманні послуг та контенту українською мовою;

- втрата мовної ідентичності населення та асиміляція в російськомовному середовищі;

- низький рівень володіння державною мовою серед представників національних меншин, що не дозволяє їм належно реалізовувати свої права та інтегруватися в українське суспільство;

- недостатній рівень задоволення національно-культурних та мовних потреб українців, які проживають за кордоном.

- відсутність у частини українського суспільства самоідентифікації з Україною;

- відсутність цілісного українського культурно-лінгвістичного простору, що пов'язано, зокрема, з неналежним інституційним,

фінансовим та кадровим забезпеченням реалізації державної мовної політики.

Таким чином, мова потребує захисту, який покликана забезпечити діяльність держави та інших політичних сил щодо встановлення статусу мови в суспільстві, тобто мовна політика. Проте «успіх відродження національних мов і культур, що переживають тривалий період пригнічення, залежить від поєднання двох чинників: колективної волі до незалежності і свідомих зусиль національної еліти, яка впроваджує в державі мовну політику протекціонізму своїй культурі»³. Держава повинна сприяти всебічному розвитку української мови як основного інструменту перетворення нагромаджених людством знань в інформаційний ресурс України.

Ідеться про усвідомлений вплив держави на функціонування, розвиток мови та її основних функцій. Тому українською владою в останні роки було ухвалено декілька стратегічних документів у цьому напрямі:

Стратегія популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 596-р. Її метою є утвердження української мови на всій території України в усіх сферах суспільного життя, яке забезпечує єднання українського суспільства та зміцнення його української ідентичності. Необхідність прийняття стратегії обґрунтовується тим, що всебічний розвиток української мови як однієї з найважливіших складових національної ідентичності українського народу є гарантією національної безпеки;

Державна цільова національно-культурна програма забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 243-р. Метою програми є забезпечення додержання конституційних гарантій і створення умов для всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, сприяння опануванню української мови та підвищення престижу використання, посилення її ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності, захисту національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору.

Отже, для захисту від внутрішніх загроз лінгвістичній безпеці українському суспільству необхідно виявляти й оцінювати

³ Масенко Л. Мова і політика. К., 2011. С. 95.

деструктивні впливи, яких зазнає система української мови, вивчати потреби, інтереси, мотиви і стимули носіїв мови для запобігання втраті ними того лінгвістичного коду, який дає змогу зберігати унікальну мовну картину світу, наглядати за дотриманням правил мовленнєвої діяльності, формуванням мовної особистості і збереженням української мови як частини національної культури, прогнозувати дії суб'єктів, які беруть участь у забезпеченні цього виду безпеки, просувають та реалізують інтереси держави в культурно-лінгвістичній сфері.

Зовнішні загрози в культурно-лінгвістичній сфері з'являються внаслідок російської культурно-лінгвістичної експансії, оскільки російська мова тривалий час отримувала значні конкурентні переваги з традиційним закріпленням мовної нерівності. Проблематика культурно-лінгвістичної експансії, яка, по суті, є політично активною формою досягнення культурної гегемонії, уперше ґрунтовно була висвітлена британським лінгвістом Р. Філіпсоном у своїй праці «Мовний імперіалізм»⁴. Його теорія будується на таких постулатах: 1) усі мови не рівні між собою: існують варварські мови (що відстали від цивілізації) і передові мови (цивілізовані); 2) думки можуть бути більш успішно висловлені найбільш поширеною і досконалою мовою, ніж рідною, обмеженою і в географічному відношенні, і в плані своїх мовних ресурсів (наприклад, щодо науково-технічної термінології); 3) носії «варварських» мов часто добровільно відмовляються від них. Завдання мовного імперіалізму полягає не лише в територіальному завоюванні, а й у асиміляції місцевого населення через його моральне підпорядкування релігійним і культурним нормам засобами домінуючої мови.

Експансія (від латів. *expansio* – поширення) – розширення сфери панування, впливу чогось за вихідні межі (напр., територіальна, економічна, політична експансія). Культурна експансія є розширенням сфери впливу домінуючої (національної) культури за початкові межі або державні кордони. Експансіонізм – агресивна політика з метою захоплення чужих територій та ринків збуту.

В інформаційному суспільстві сфера поширення експансії – це не лише захоплення чужих територій і ринків збуту, а й інформаційних просторів. Ядром інформаційного простору є суспільна свідомість. Зовнішній вплив за допомогою мови здійснюється опосередковано через свідомість суспільства, а також через прямиий вплив на

⁴ Phillipson R. *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press, 1992.

аудиторію прибічників іншої культури всередині суспільства, яке стало об'єктом експансії.

Зовнішні ризики для лінгвістичної безпеки України утворюються також і засобами російської мови, здебільшого за допомогою зовні організованих політичних медіатехнологій з відверто деконструктивною риторикою на підтримку сил, що мають певну спільність із *«русским миром»*.

У загальному розумінні йдеться про пропагандистські політичні технології «історичної дискваліфікації» та демонізації інших народів, навмисне зверхнього ставлення до чужих культур, цінностей та способу життя, чим здійснюється доведення «правоти» своєї агресії у всіх сферах. Прояви цих технологій видно неозброєним оком у формі хвилеподібних інформаційно-психологічних атак на Україну через медіа та заяви й заклики політичних і громадських організацій держави-агресора.

У результаті інформаційний простір наповнюється конфліктним порядком денним, і в цьому світоглядному конфлікті простежується складне поєднання політичних, національних і релігійних проблем.

Сьогодні в свідомості російського суспільства панує імперська ностальгія. Влада посилається на імперські архетипи в ментальності громадян, але не для того, щоб реально прагнути до відновлення імперії в її класичному форматі. Сучасна російська держава формулює власну імперську доктрину, але вказує лише ті елементи, які є досяжними, і лише ті, які будуть популярні в суспільстві. Тому деякі традиційні риси доктрини імперіалізму були відкинуті, а деякі – адаптовані до сучасних можливостей, наприклад, утримання під своїм контролем, зокрема й інформаційним, країн т.зв. «ближнього зарубіжжя» було замінено на зовнішню експансію спочатку культурно-лінгвістичну, а відтак і збройну.

Для посилення настроїв імперської ностальгії уряд держави-агресора наголошує на факті великої російської діаспори (т.зв. *«русскоязычное население»*), що проживає в інших країнах, у зв'язку із чим до доктрини безпеки російської федерації введено вимогу захищати інтереси всіх росіян, незалежно від місця їхнього проживання.

Імперські устремління Росії складають суть її ідентичності, яка не змінюється впродовж сотень років. Для росіян імперія та імперіалізм – це не моральний вибір, а доля й місія, яка дивним чином відбивається в російській мові, наголошуючи на формуванні російського єдиного суперетносу з відповідними ознаками спільності. Причини цього кореняться, мабуть, в історії цієї держави, на території якої не тільки проживали різні національності, а й відбувався процес асиміляції, у

результаті якого народи, території яких були анексовані та включені до складу імперії, були примушені до спільної з росіянами історії, з нав'язаним сенсом російського життєвого простору зі специфічним мовним кодуванням світу.

З огляду на гіпотезу Сепіра-Ворфа⁵ та ідеї О. Потебні⁶, слід зважати на вплив структури мови на світосприйняття й характер пізнавальних можливостей її носіїв. Адже мова – це дзеркало народної свідомості, відображення стилю життя та мислення народу. Дослідники, говорячи про мовну картину світу, стверджують, що як національність визначає мову, так і мова виражає національність і цілий народ. «Вивчення мовної картини світу – це шлях до кращого пізнання власне специфіки будь-якої мови, розуміння системи уявлень окремого народу, його самотності та ментальності»⁷. Якщо критерій відмінності цивілізацій полягає у світогляді, то мова як одна з основ цивілізації є світоглядним інструментом. З визначення світогляду видно, що він показує зв'язок етико-аксіологічного базису суспільства з його світоглядними настановами.

Тому основними цілями культурно-лінгвістичної експансії є:

1) використання культурно-лінгвістичної моделі в частковому або повному витісненні зі свідомості індивіда та етнічних спільнот категорій мови, культури та цінностей для припинення процесу їх ідентифікації з національною державою;

2) використання культурно-лінгвістичної моделі для мовної та етнічної асиміляції населення держави-жертви через сприйняття ним держави-агресора як дружнього партнера-союзника.

2. Застосування мовних засобів

у російській культурно-лінгвістичній експансії

Можна сформулювати низку тенденцій культурно-лінгвістичної експансії Москви: спроби перенесення на нашу культуру свого способу життя та орієнтацій, насадження російської православної культури, яка нібито протистоїть західній, та односторонню організацію потоку інформації.

⁵ Дениско П. Філософська реінтерпретація гіпотези Сепіра-Ворфа. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип.23. С. 38–47.

⁶ Титар О.В. Філософія мови О.О. Потебні: мова як засіб символізації та мислення. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки*. 2018. Вип. 58. С. 12–18.

⁷ Бірець Т.О., Залужна О.О. Мовна картина світу в контексті сучасної лінгвістичної думки. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вип. 11. Т. 1. С. 42–45.

Антиукраїнська пропаганда в російських медіа з різною інтенсивністю ведеться із часів Помаранчевої революції із поступовим зростанням релігійної псевдоаргументації. Московський патріарх Кирило (Гундяєв) після отримання Українською православною церквою автокефалії у 2019 р. українців, які борються з вторгненням, обвинувачує в сатанинських діях. У Кремлі розроблено методичні рекомендації для путінських пропагандистів, в яких особливо наголошується на важливості релігійної тематики в антиукраїнській пропаганді.

Описуючи українську владу як несправедливу і незаконну, крім прикметників *кровавий, окупационный, нацистский, неонацистский, бандеровский*, застосовують і такі, що належать до сакрального семантичного поля й актуалізують середньовічний стереотип справедливої влади, тобто такої, що походить від Бога і діє згідно з його волею: поруч із прикметником *безбожный* є більш категоричні *сатанинский* або *антисемітський жидосатанинский*. У цьому ракурсі система правління в Україні, яку також називають *демонократія* (тобто влада демонів), не може бути легітимованою жодним чином.

Це свідчить про неприхований процес зближення між дискурсом офіційної кремлівської пропаганди і дискурсом православних шовіністів в українському питанні. Крім того, радикально-православний дискурс уже випередив офіційну російську пропаганду. Тому варто придивитися до цього дискурсу також і з точки зору політичної заангажованості в українську проблематику.

Загальні припущення щодо українського питання цілком узгоджуються з офіційно підтриманою кремлівською пропагандою, серед яких варто виділити такі тези:

– росіяни й українці – одна нація, і об'єднання їх в одну державу має стати завершальним етапом формування *«русского мира»* з єдиною церквою, однією мовою й культурою;

– Україна є частиною Росії і не повинна існувати поза нею. Про оновлення ідеї територіальної цілісності Росії та України свідчить також повернення до історичного терміна *Русь*, у цьому понятті українські землі позначаються як *Южная Русь*. Також трапляється варіант назви з безпосереднім посиланням на російську етимологію, тобто *Окраина*. Семантика і сполучуваність цього іменника (*окраина* чого?) не залишає жодних сумнівів щодо концептуалізації українських земель як частини більшого цілого;

– Україна несе відповідальність за розпад радянської імперії та пов'язані із цим невдачі Росії. З точки імперського дискурсу Українська держава не повинна існувати, це аномалія, вона не

організована на такому рівні, щоб бути незалежною державою, звідси й безперечно зневажливі вислови на кшталт *недообразование, полугосударство* або *остатки Украины*. Постійне наголошування на несамостійності влади також слугує делегітимізації України як незалежної держави. Постійно актуалізується відношення її підпорядкованості якимось іноземним (західним) силам (*власть управляемых извне, хозяева, кукловоды, укрпроект*);

– існування незалежної української держави залишається геополітичною аномалією і становить стратегічну загрозу для росії. Цікавим явищем є вживання зневажливого слова *незалежна*, тобто субстантивізація запозиченого українського прикметника (із підкресленням української вимови). Це слово вживається в явно іронічному ключі (часто в лапках) і вживається як синонім власного імені, іноді пишеться з великої літери;

– росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитися як «наддержава» на міжнародній арені. За останні десять років для імперських наративів болісно актуальним стало питання відокремлення України та українців від росії, а ширше – від того, що називається «*русским миром*».

Початок прагнення заволодіти Україною сягає тих часів, коли релігія була основним елементом колективної свідомості. Православне віросповідання місцевого населення, окрім концепції збирання руських земель, було вагомим чинником, яким «виправдовувалися» претензії Москви на панування над цією територією. З XVIII ст. Україна стала частиною імперії. Формально ця імперія була створена після Північної війни, переломним моментом якої стала Полтавська битва 1709 р. Поразка в цій битві була пов'язана з невдачею проєкту Івана Мазепи щодо можливо незалежного гетьманату.

Постать Івана Мазепи, якого українці сприймають як одного з багатьох національних героїв, яких ототожнюють із постійною боротьбою за незалежність України, для росіян залишається символом зради. Тому й описуючи сьогодишню владу в Україні, її незаконність додатково підкреслюється відповідно підібраним прикметником *мазепинский*. Цей термін знаходить асоціативне розширення, оскільки повинен асоціюватися з повним моральним занепадом та цивілізаційним крахом.

Імперська концепція росії та ідея незалежної України були взаємовиключними від самого початку імперії, і ця концепція була продовжена в різних формах від часів Мазепи до наших днів. У минулому Україна стала поштовхом до перетворення Московського князівства на імперію, будучи водночас джерелом поповнення

людського капіталу та запозичення духовно-культурних ресурсів. Включивши Україну до своєї території, Московське князівство пересунуло свої кордони до Східної Європи, проголосивши створення імперії та привласнивши собі історичну назву України – Русь, а також усю її історію, її державність. Через таку значну роль України в російській історії проголошення її незалежності у серпні 1991 р. стало викликом російській імперській свідомості та психологічною травмою для сучасних імперських шовіністів.

Сьогодні для більшості росіян імперські часи не асоціюються зі злом, унаслідок міфологізації імперії їй надаються позитивні характеристики. Багато російських коментаторів політичного життя почали поширювати думку про те, що для сучасної Росії імперія як така є єдино оптимальною формою політичної організації такого великого простору, як російська федерація. Така модель держави гарантує підпорядкованість індивідуальних цілей стратегічним інтересам нації. Іншими словами, метою імперської моделі є збереження статусу сильної держави, «національна ідея» якої ґрунтується не в останню чергу на *«великом и могучем русском языке»*. Проте в останній час в самій росії викликає велике занепокоєння рівень володіння російською мовою її громадянами. Розрив між літературною мовою і повсякденним мовленням молоді настільки значний, що іноді виникає сумнів, чи є для неї рідною російська мова.

Поки російські національні мислителі, політичні лідери та полководці «протистоять колективному Заходу», знищуючи при цьому мирні міста України, у самій росії констатується переможна і дедалі більш нахабна агресивність ненормативної та кримінальної лексики, мода на сленг та жаргонізми, жахлива неправильність мовлення. Здебільшого цей руйнівний вплив справляють московські медіа, які, перевищуючи всі припустимі масштаби у своїй боротьбі проти ненависної їм української ідеї, вивергають на зовнішнього і внутрішнього споживача брудні потоки відразливої лексики.

Водночас створюється міф про українців як про історичних носіїв російської мови, які допустили відчуження від її ціннісно-змістової та граматичної структури, що означає відчуження їх від власної цивілізації. Імперські міфотворці для виправлення цього передбачають цілеспрямований зовнішній вплив, тобто культурно-лінгвістичну експансію, яка має глибокі історичні традиції.

Дійсно, приниження самобутності України та української нації не є новим явищем у російському ідеологічному та політичному дискурсі. Дискусія про статус «українськості» точиться практично безперервно від початку становлення модерної форми української

національної свідомості. Іван Тургенєв подав це як актуальне питання у своєму романі «Рудин», вклавши в уста досить несимпатичного героя Пігасова багато ідей, які характеризують шовіністичне, імперсько-великоросійське ставлення до України («Хохландії») й українців, їхньої культури і мови.

Для розуміння зовнішньої загрози у вигляді російської культурно-лінгвістичної експансії, яка спрямована на підтримку збройної агресії не тільки для виправдання війни серед громадян російської федерації, але й громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, розглянемо деякі способи вираження засобами російської мови окремих елементів цього комплексу імперських ідей, які безпосередньо стосуються приниження та делегітимізації української державності.

Україна як незалежна держава існує на постійній основі з моменту розпаду СРСР. Офіційна назва країни в оригінальній формі «Україна» зафіксована вже в копії Київського літопису (XV ст.) у фрагментах, що стосуються подій XII ст., і в Галицько-Волинському літописі. Проте упродовж сотень років ця назва зі зрозумілих причин асоціювалася не з державою, а лише з регіоном, географічним чи етнокультурним районом, провінцією тієї чи іншої країни. Етнічно українські землі сотні років були поділені між Польщею, Литвою, Угорщиною, Московою та Австрією. Цим пояснюється велика кількість назв, що стосуються різних земель, спочатку названих Руссю (Галицька, Волинська, Київська тощо), які входять до складу сучасної України: Малоросія, Галичина, Східна Малопольща тощо. Спільною рисою цих назв було те, що кожна з них тією чи іншою мірою відносила названу територію як належну до більшого державного утворення, яке контролювало цю територію (*Малороссия* – до Росії, *Małopolska Wschodnia* – до Польщі, *Königreich Galizien und Lodomerien* – до Австро-Угорщини). У добу національного відродження було обрано назву Україна, яка, ймовірно, була пов'язана з десятитомною працею Михайла Грушевського «Історія України-Руси».

Російські противники незалежності України уперто використовували варіант *Малороссия*. Це пояснюється тим, що ця назва вживалася задовго до створення незалежної Української держави і просто визначала територію, що частково належала імперії в обох її (царській і більшовицькій) іпостасях.

Наслідки такої концептуалізації назви *Украина* можна знайти й сьогодні, коли Україну опосередковано класифікують не як країну, а як регіон. Більша частина таких вживань з'являється в контекстах, які відкрито заперечують можливість існування незалежної

Української держави. Це є спробою заперечити належність української етнічної спільноти до національної держави.

Трапляється, що назва *Україна* береться в лапки, що виражає принаймні дистанційоване ставлення авторів до української державності як такої. Як варіант, що рішуче підкреслює приналежність України до Росії, виступає назва *Малороссія*.

Варіант назви супроводжується прикметниками *малорусский* і *малороссийский*. Цікаво, що останні два терміни трапляються лише в контекстах, що включають «лінгвістичні» аргументи тези про недостатнє обґрунтування національної самобутності українців, тобто у словосполученнях типу *малорусское /малороссийское наречие*. Цілеспрямоване приниження іміджу етнічної мови у власних очах її носіїв, яких переконують, що їхня мова не гідна називатися мовою, що вона навіть не діалект, а говірка (як переконали українців Малинового Клину вважати свою українську мову «кубанской балачкой»), тому неспроможна вважатися явищем культури.

Питання назви *Україна* також пов'язане з уживанням із цією назвою прийменників «в» і «на». У 1993 р. українська влада висунула пропозицію визнати написання «в *Україне*» правильним, оскільки воно відповідає незалежному статусу держави⁸, що, вочевидь, демонстративно ігнорується носіями російської мови.

Широким використанням номінацій, властивих для делегітимізуючого дискурсу, характеризуються терміни, пов'язані з поняттям держави та її устрою, назв органів влади, посад і державних установ. Постійно лунають типові заяви офіційних осіб держави-агресора, які вказують на «незаконний, насильницький чи інший нестандартний характер влади, яка панує в Києві», як-от: *режим, хунта, клика, диктатура*. Прикметник *киевский* покликаний підкреслити відокремленість цієї правлячої групи, яка контролює лише столицю, маючи також вплив у західних регіонах країни, але в жодному разі не підтримується більшістю мешканців «Малоросії». Багато термінів, які супроводжують ці іменники, також є прикметниками з негативною оцінкою, які підтримують їх делегітимну конотацію. Підкреслюється насильницький характер влади (оскільки влада ґрунтується на насильстві, то вона є протизаконною – *кровавий*), її чужорідність (*окупаційний*) та

⁸ Федоренко Л.Р. В Україні чи на Україні : великоросійський шовінізм у лінгвістичному вимірі *Актуальні проблеми української лінгвістики* : теорія і практика. 2023. Вип. XLVII С. 152–168.

неприйнятність ідеології (нацистский, неонацистский, бандеровский).

Особливе місце серед дефініцій української влади посідають формулювання, засновані на понятті олігархії, під яким розуміється модель здійснення влади особами, обраними за непевними критеріями та нечіткими процедурами, що позірно засуджується в офіційній російській пропаганді. Олігархат концептуалізується в російській мові в однозначно негативному ключі, тому не дивно, що влада, яку здійснюють такі люди, тобто олігархія, олігархічна верхівка, не може бути законною народною владою. Ці терміни звучать дуже загрозливо, але в делегітимативному дискурсі важливий двосторонній вплив: з одного боку, ворог виставляється небезпечним, а з іншого – майже завжди намагаються його висміяти й применшити. Для цього від іменника *хунта* було утворено іменник *хунтята*, який виставляв українську владу в комічному світлі. Імовірно, ця лексема мотивована іменником *ребята*, що означає групу незрілих людей, може викликати асоціації з інфантильністю, нерозважливістю тощо. У певних контекстах (наприклад, щодо групи друзів) вона має дуже позитивну, дружню конотацію, але щодо високих державних посадовців це стає іронічним терміном, підкреслюючи залежність української влади та її безпорадність. Бажання представити владу сучасної України в гротескному світлі, втім, особливо не приховується.

Ставиться під сумнів саме поняття держави Україна та її влади. Цьому служить рясне вживання лапок, у яких фігурує назва *Україна*. Уживається семантика, пов'язана з протиправним характером зміни влади та її раптовістю й силовою специфікою, що міститься в словосполученні «*государственный переворот*», інколи посилюється за допомогою прикметників «*вооруженный*» чи «*кровавый*».

Незалежність і суверенітет є основними поняттями в дискурсі про Україну. Про це свідчить те, що прикметник *незалежная* знайшов обґрунтування і виступає як висловлення іронії, як функціональний синонім власної назви *Україна*. Важливо, що шовіністичний дискурс явно надає перевагу українським або похідним від України прикметникам *незалежный*, *самостийный* та іменникам *незалежность*, *самостийность*. На відміну від російських, вони не так сильно асоціюються із цілим набором позитивних конотацій та асоціацій для російськомовного реципієнта, для чого й обирається український варіант, який іноді посилюється застосуванням лапок.

Обговорені вище одиниці досить часто трактуються в негативному ключі, тобто не як еквіваленти загальноприйнятих

понять свободи чи незалежності, а як поняття, що асоціюються зі свавіллям чи навіть хаосом. Новотвір *самостихийный* поєднує багато означень, які надаються Україні та українцям – хаос і анархія, безлад, що додатково підкреслюються словами *махновщина*, *вечный майдан* (як поняття, що викликає асоціації з відсутністю контролю чи просто бунтом). Із цієї точки зору, якщо Україна занурена в хаос, це означає, що вона слабка, її влада не контролює її, і це призводить до висновку, що ані держава, ані її влада не мають *raison d'être*.

Наведені приклади дозволяють зробити висновок, що мовна площина розглянутого дискурсу відображає декілька способів знецінення та делегітимізації України як незалежної держави. Крім майже механічної заміни назви *Украина* назвою *Малороссия*, що є похідною від простого заперечення права України на самостійне існування, з'являються мовні одиниці, які висловлюють певні аргументи, типові для імперського дискурсу: про відсутність реальної незалежності держави, про незаконність процедур призначення її влади, її протиправний, насильницький характер, про хаос, що панує на території України, тощо.

Характерною рисою православного різновиду імперського дискурсу є непряме посилення на середньовічну релігійну аргументацію через вказівку на нехристиянську природу української влади.

Імперський антиукраїнський дискурс спрямований на розширення сфери впливу, передбачає переорієнтацію політичного курсу в інтересах держави-агресора. Цим характеризується інформаційна зброя, одна з основних умов застосування якої – заміна системи базових цінностей держави – об'єкта експансії. Такий висновок повною мірою співвідноситься з тематикою консцієнтального протистояння, що на цивілізаційному рівні має джерелом фундаментальну світоглядну колізію (від лат. «*collisio*» – зіткнення). Консцієнтальний компонент, тою чи іншою мірою, виступає невід'ємною частиною сучасного розуміння концепції гібридної війни. Під консцієнтальною війною сучасні автори⁹ розуміють війну психологічну за формою, цивілізаційну за змістом та інформаційну за засобами, в якій об'єктом руйнування та перетворення є ціннісні настанови населення супротивника, у результаті чого первинні цілі замінюються вторинними, третинними і т. д. У цьому контексті йдеться про спробу здійснення

⁹ Задорожний Г.В. Консцієнтальна війна – провідна форма геоекономічного підкорення свідомості як нового предмету праці в умовах неоліберальної глобалізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1 (40). С. 199–206.

насильницької асиміляції: держава-агресор проводить експансіоністську політику щодо іншої країни в інформаційній сфері.

ВИСНОВКИ

Можемо констатувати, що культурно-лінгвістична експансія є ідеологічна, культурна та мовна агресія однієї держави щодо іншої з метою впровадження у свідомість населення своєї культурно-лінгвістичної моделі, підриву традиційних засад суспільства, виховання та підготовки лояльних груп населення та агентів впливу, формування у цій країні «п'ятих колон» для всеосяжного проникнення в політичну, економічну, культурну та військову сферу держави. Вивчення цього явища ставить на порядок денний питання необхідності подальшого вивчення поняття «лінгвістична безпека», оскільки якщо до зони ризику потрапляє національна мова, то під загрозою опиняються суспільство і нація.

Нагальна потреба пошуків вирішення розглянутих проблем диктується неподільністю зв'язку української мови і національної безпеки, оскільки мова є найбільш переконливим критерієм цілісності держави. Тому потрібне не лише закріплення на законодавчому рівні державного статусу української мови та обов'язкових сфер її застосування для забезпечення її повноцінного функціонування в усіх сферах суспільного життя, а також задоволення попиту на українську мову та україномовний культурний продукт серед населення. Для зміцнення мовно-культурної єдності, усунення суперечностей мовної ідентичності та мовних практик українців, розширення суспільно-комунікативних функцій державної мови та формування цілісного мовно-культурного простору необхідне застосування ефективних підходів та інструментів, якими стали Стратегія популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 596. та Державна цільова національно-культурна програма забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 243-р.

Саме на цьому наголошує Конституційний Суд України у своєму рішенні від 14 липня 2021 р. № 1-р/2021, у зв'язку з військовою агресією з боку російської федерації і використанням нею «мовного питання» як одного з інструментів своєї культурно-лінгвістичної експансії загроза українській мові дорівнює загрози національній

безпеці України, існуванню української нації та її держави, і без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу та ролі титульної і державотвірної нації, що є рівнозначним загрози зникнення Української держави з політичної карти світу.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про культурно-лінгвістичну експансію, яку провадить російська федерація проти України, з метою впровадження своєї культурно-лінгвістичної моделі, підриву традиційних засад суспільства, виховання та підготовки лояльних груп населення та агентів впливу, формування у цій країні «п'ятих колон» для всеосяжного проникнення в політичну, економічну, культурну та військову сферу держави. Вивчення цього явища ставить на порядок денний питання необхідність подальшого вивчення поняття «лінгвістична безпека», оскільки якщо до зони ризику потрапляє національна мова, то під загрозою опиняються суспільство і нація.

Література

1. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 квітня 2019 р. К.: Нац. акад. СБУ, 2019. 384 с.
2. Бірець Т.О., Залужна О.О. Мовна картина світу в контексті сучасної лінгвістичної думки. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Вип. 11. Т. 1. С. 42–45.
3. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт. К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2017. 496 с.
4. Демченко В. Державна мова як об'єкт національної безпеки : монографія. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2019. 176 с.
5. Дениско П. Філософська реінтерпретація гіпотези Сепіра-Ворфа. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2019. Вип.23. С. 38-47.
6. Дубов Д. В. Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті: дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки та оборони України. К., 2007. 218 арк. Бібліогр.: арк. 197-216.
7. Жарков Я.М., Дзюба М.Т., Замаруєва І.В., ін. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави: Підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 274 с.

8. Задорожний Г.В. Консцієнтальна війна – провідна форма геоеконімічного підкорення свідомості як нового предмету праці в умовах неоліберальної глобалізації. Вісник економічної науки України. 2021. № 1 (40). С. 199–206.

9. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави: підручник / Я.М. Жарков, М.Т. Дзюба, І.В. Замаруєва та ін. К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. 274 с.

10. Масенко Л. Мова і політика. К., 2009. 112 с.

11. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду. К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. 78 с.

12. Титар О.В. Філософія мови О.О. Потебні: мова як засіб символізації та мислення. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки. 2018. Вип. 58. С. 12–18.

13. Федоренко Л.Р. В Україні чи на Україні: великоросійський шовінізм у лінгвістичному вимірі Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2023. Вип. XLVII С. 152–168.

14. Фісун А. П. Теоретично-категоріальне осмислення поняття «інформаційна війна» в структурі інформаційно-політичного простору. Інформаційне суспільство: науковий журнал / голова редкол. В. В. Різун, голов. ред. В. Ф. Іванов; Інститут журналістики КМТ імені Тараса Шевченка. К., 2011. 60 с.

15. Phillipson R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1992.

Інформація про авторів:

Ісаєнко Максим Миколайович,

кандидат педагогічних наук,

учений секретар секретаріату Вченої ради

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

Ситько Олена Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна